

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

مجلة كلية الإلهيات في جامعة بينكول

BINGOL UNIVERSITY
JOURNAL OF THEOLOGY FACULTY

e-ISSN: 2687-5128

Sayı: 14 | Yıl: 2019/2

Bu dergi ulusal TR DİZİN, İSAM, İDEALONLINE ve ASOS veri indeksleri ile SOBİAD atıf dizin tarafından taranmaktadır.

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (BÜİFD), yılda iki kez (25 Haziran/25 Aralık) e-dergi olarak yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir.

BÜİFD dergisinde yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları yayıncı kuruluşa ait olup, izinsiz kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama aktarılamaz.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

BİNGÖL UNIVERSITY
JOURNAL OF THEOLOGY FACULTY

Sayı: 14, yıl: 2019/2

Issue: 14, Year: 2019/2

e-ISSN: 2687-5128

Sahibi / Owner

(Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Adına)
(On Behalf of Bingol Universty Theology Faculty)

Prof. Dr. Mustafa AGÂH

Baş Editör/Editor In Chief

Dr. Öğr. Üyesi Nebi BUTASIM

Editörler / Editors

Dr. Öğr. Üyesi Bedrettin BASUĞUY

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman TAŞKIN

Dil Editörü/Language Editor

Öğr. Gör. Ahmet KESMEZ

Alan Editörleri/Field Editors

Arş. Gör. Mehmet ÖZTÜRK

Arş. Gör. Ömer TAY

Arş. Gör. Dr. Sahip AKTAŞ

Arş. Gör. Sadi YILMAZ

Arş. Gör. Fatımatüzzehra YAŞAR

Yazı İşleri Müdürü

Nurettin DANIŞ

Yeri ve Tarihi / Publication Place and Date

BİNGÖL-2019

Kapak ve Sayfa Tasarımı

R@NİN

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Mustafa AGÂH

Prof. Dr. Orhan BAŞARAN

Doç. Dr. Abdulsır SÜT

Doç. Dr. İbrahim ÖZDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi Nebi BUTASIM

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şirin AYIŞ

Dr. Öğr. Üyesi Bedrettin BASUĞUY

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman TAŞKIN

Arş. Gör. Dr. Sahip AKTAŞ

Öğr. Gör. Ahmet KESMEZ

Arş. Gör. Mehmet ÖZTÜRK

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK (Bingöl Üniversitesi)

Prof. Dr. Abdulaziz BEKİ (Sebahattin Zaim Üniversitesi)

Prof. Dr. Abdurrahman ACAR (Dicle Üniversitesi)

Prof. Dr. Abdülaziz BAYINDIR (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali AKYÜZ (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Bilal AYBAKAN (İbn Haldun Üniversitesi)

Prof. Dr. Cafer Sadık YARAN (On Dokuz Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Cemalettin ERDEMCİ (Siirt Üniversitesi)

Prof. Dr. Erkan YAR (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Faruk BEŞER (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT (Muş Alparslan Üniversitesi)

Prof. Dr. Fuat AYDIN (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Gıyasettin ARSLAN (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Halit ÇALIŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Prof. Dr. Hayati AYDIN (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Prof. Dr. Hüseyin HANSU (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim YILMAZ (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)

Yazışma Adresi / Corresponding Adress

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 12000
Merkez/BİNGÖL

Tel: +90 (426) 2160005 -Fax: +90 (426) 2160035

Elektronik posta / e-mail

bingolilahiyatdergisi@hotmail.com

Prof. Dr. Mehmet ERDEM (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Halil ÇİÇEK (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Mahfuz SÖYLEMEZ (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK (Necmettin Erbakan
Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet KUBAT (İnönü Üniversitesi)

Prof. Dr. Muhammed ÇELİK (Dicle Üniversitesi)

Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ (Harran Üniversitesi)

Prof. Dr. Musa YILDIZ (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Nurettin CEVİZ (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Osman TÜNER (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

Prof. Dr. Ousama EKHTİYAR (Bingöl Üniversitesi)

Prof. Dr. Ömer Mahir ALPER (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Ömer PAKIŞ (Hakkâri Üniversitesi)

Prof. Dr. Reşat ÖNGÖREN (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Sahip BEROJE (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet KATAR (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Şamil DAĞCI (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Şehmus DEMİR (Gaziantep Üniversitesi)

Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR (Amasya Üniversitesi)

Prof. Dr. Vecdi AKYÜZ (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN (Harran Üniversitesi)

Prof. Dr. Eyyüp TANRIVERDİ (Dicle Üniversitesi)

Prof. Dr. Necmettin GÖKKIR (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Abdurrahman ATEŞ (İnönü Üniversitesi)

Doç. Dr. Metin YİĞİT (Dicle Üniversitesi)

Sayı Hakemleri/Referee Board of This Issue

Prof. Dr. Ahmet BOSTANCI (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Ali Ulvi MEHMEDOĞLU (Marmara Üniversitesi), Prof. Dr. Burcu Ceylan DUGGAN (Akdeniz Üniversitesi), Prof. Dr. Eyüp BEKİRYAZICI (Atatürk Üniversitesi), Prof. Dr. Hüseyin GÜNEŞ (Şırnak Üniversitesi), Prof. Dr. Hakan OLGUN (İstanbul Üniversitesi), Prof. Dr. İlyas KARSLI (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi), Prof. Dr. Kenan HAS (Erciyes Üniversitesi), Prof. Dr. Metin BOZAN (Dicle Üniversitesi), Prof. Dr. Muharrem AKOĞLU (Erciyes Üniversitesi), Prof. Dr. Nilah KARAKAYA/ÇORAĞAN (Erciyes Üniversitesi), Prof. Dr. Ousama EIHTİYAR (Bingöl Üniversitesi), Prof. Dr. Sema Doğan (Hacettepe Üniversitesi), Doç. Dr. Aynur URALER (Marmara Üniversitesi) Doç. Dr. Cihat YAŞAROĞLU (Bingöl Üniversitesi), Doç. Dr. Hatice ARSLAN SÖZÜDOĞRU (İstanbul Üniversitesi), Doç. Dr. Menderes GÜRKAN (Erciyes Üniversitesi), Doç. Dr. Thamer HATEMLEH (Bingöl Üniversitesi), Doç. Dr. Rifat Resul SEVİNÇ (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi), Doç. Dr. Mehmet Zahir ERTEKİN (Bingöl Üniversitesi) Doç. Dr. Osman Taştekin (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BEDEVA (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇELİK (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Bedri ASLAN (Harran Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Gül KARPUZ (Atatürk Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Husain ESWED (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi İsmail NARİN (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Emin EREN (Ankara Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Nevzat KELEŞ (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Recep ERTUGAY (Atatürk Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ramazan TURGUT (Yüzüncü Yıl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ramazan KORKUT (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Saadettin BUĞDA (Muş Alparslan Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Şule Yüksel UYSAL (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ümit HOROZCU (İstanbul Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Zekai ERDAL (Artuklu Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Necmi SARI (Trabzon Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer KALKAN YORULMAZ (İstanbul Üniversitesi) Dr. Öğr. Üyesi Fegani BEYLER (Bingöl Üniversitesi),

EDİTÖRDEN / EDITORIAL

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nin 2019 Aralık sayısında sizinle buluşmanın gururu ve mutluluğunu paylaşmaktayız.

Yeni bir sayı ile akademik çalışmalara katkı sunmanın heyecanı ve mutluluğu ile 14. sayıyı yayınladık.

Gelişen dünyada veri paylaşımının elektronik ortamlarda daha verimli ve hızlı olmasından dolayı, dergimiz elektronik ortama geçerek bu sayıdan itibaren e-dergi olarak yayınlanacaktır. Dergimizin niteliği her geçen gün daha da artmakta ve alan ile ilgili farklı çalışmalara ev sahipliği yapmaktadır.

Bu sayıda, din bilimlerinin saha araştırmaları çok disiplinli eğitim ölçek geliştirme ve sanat tarihi çalışmaları da yer almaktadır. Derginin daha nitelikli bir hüviyet kazanması için editör ve yayın kurulu olarak çalışmalarımız devam etmektedir.

Dergimize pozitif bir görünüm kazandıran editör ve alan editörü kurullarına, sayının yayımlanabilmesi için özveride bulunup hakemlik görevini icra eden tüm öğretim üyelerine ve çalışmanın son haline gelinceye kadar çaba sarfeden çalışma arkadaşlarımıza teşekkür ederim.

Dr. Öğr. Üyesi Nebi BUTASIM

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Yeẓîd'e Lânet Edilmesi Meselesi	7
Abbâsi Sarayında Bir Mizâh Şairi: Ebû Dulâme	22
Şüphe Edilmez Bir Hakikat Olarak Hz. Nuh Ve Tufan Olayı	39
Arap Gramerinde Şâz Olgusu	51
Öz Güven İle Dindarlık Arasındaki İlişki: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma	64
Fıkıh Düşüncesinde Münâzara Sistematiği (Hatip Bağdâdî'nin El-Fakîh Ve'l-Mütefakkîh Eserinin Bağlamında)	79
İslâm Aile Hukuku Açısından Çeyiz	98
Din Öğretiminde Kültürel Aidiyet Ve Sorumluluk Bilinci Kazanma Amacına Erişim Düzeyi Ölçeği: Geçerlik Güvenilirlik Çalışması	112
Şeddadilerden Bahseden Kitabeler	128
Sık Kullanılan Edatlar Bağlamında Mehmet Akif Ersoy'un Mealinin Kur'ân Tercüme Tekniklerine Katkıları	156
Ensar-Muhacir Kardeşliğinde Evlilik Meselesi: Sa'd b. Rebî' ve Abdurrahman b. Avf ile İlgili Rivayetin Tahlili	175
Had Ve Ta'Zîr Tartışmaları Bağlamında İslâm Ceza Hukukunda İçki İçme Cezası	194
Âlemin Ezelîliği Tartışmalarına Muhyiddîn El-Karabâğî'nin Katkıları	211
Muhtelit Bir Râvi: Ârim/Muhammed b. Fadl Es-Sedûsî	228
Hz. Muhammed'in (S.A.V.) Sahabe İle İstişaresi ve Sahabenin Bazı Konularda Hz. Muhammed'e Yaptığı İtirazlar	249

Abbâsi Sarayında Bir Mizâh Şairi: Ebû Dulâme

A Humorist in the Abbasid Palace: Abû Dulâma

Muhammet Bilal TOLAN

Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları
Bölümü, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Asst. Prof. Dr. Bingöl University, Department of Eastern Languages and Literatures,
Department of Arabic Language and Literature

mbtolan@bingol.edu.tr

Orcid ID: 0000-0003-1513-7651

DOI: 10.34085/buifd.623921

Öz

Arap mizâh geleneğinin önemli temsilcilerinden biri olan Ebû Dulâme el-Esedî, Emevîlerin son dönemleri ile Abbâsîlerin ilk üç halifesi olan Seffâh, Mansûr ve Mehdî dönemlerinde yaşamış bir şairdir. Bu çalışmada şairin mizâh yeteneğinin ortaya çıkmasında etkili olan hayat serüveni ve yaşadığı ortam resmedildikten sonra şairin sözlerindeki ve şiirlerindeki mizâhi yön incelenmiştir. Abbâsîlerin ilk şairlerinden olması hasebiyle Ebû Dulâme'nin bu dönemin şiir ve edebiyatının şekillenmesinde önemli bir rolü vardır. Seffâh tarafından saraya alınması ile birlikte alaycı kişiliği, latifeli sözleri, hikâyeleri ve nükteli şiirleriyle gerek halifeleri ve gerekse diğer devlet ricalini eğlendirmeyi başarmıştır. Ebû Dulâme, halifeleri güldürme ve onlardan maddi fayda elde etme adına kendisini ve en yakınlarını alaya almaktan çekinmemiştir. Eğlenceye fazlaca düşkün olduğundan dolayı dini konularda hassas değildir.

Anahtar Kelimeler: Arap edebiyatı, Ebû Dulâme, Şiir, Mizâh, Abbâsîler.

Abstract

Abû Dulâma al-Asadi, a prominent representative of the Arabic humor tradition, is a poet who lived in the final periods of the Umayyads and during the reigns of Saffâh, Mansûr and Mahdî, the first three Abbâsid caliphs. This study depicted the poet's life adventure and where he lived which played a role in bringing out the sense of humor in him, and analyzed the humor aspect in his words and poems. Being one of the first poets of the Abbâsid era, he played a major role in shaping the poetry and literature of the time. After being taken to the palace by Saffâh, he succeeded in entertaining the caliphs and other statesmen alike with his sarcastic personality, joking words, stories and witty poems. He did not hesitate to make fun of himself and his closest relatives to make the caliphs laugh and obtain material benefits from them. Since he was very fond of entertaining, he was not sensitive about religious issues.

Keywords: Arabic literature, Abû Dulâma, Poetry, Humor, Abbâsids.

Giriş

Mizâh tarih boyunca insanlar arası iletişimde bir eğlence aracı ve yöntemi olarak kullanılmıştır. Nüktedan bir şairin dilinden dökülen esprili beyitler veya tarihi şahsiyetlerin komik söz ve davranışlarının sonraki nesillere aktarılması ile toplumların mizâh kültürü de şekillenmiştir. Her toplum coğrafi şartlarına, yeme içme alışkanlıklarına ve geleneklerine göre farklı mizâh anlayışına sahip olsa da kültürler arası etkileşimden kaynaklanan bir ortak mizâhtan da bahsetmek mümkündür.

Klasik Arap edebiyatı incelendiğinde nüktedan şahsiyetlerin ve mizâhi unsurlara yer veren edebi malzemenin hayli fazla olduğu görülecektir. Mizâhi unsurları/nevâdiri barındıran bu edebi malzemenin önemli bir kısmı, hem nesir hem de manzum olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Arap edebiyatı kaynaklarında yer alan, şiir ve sözleri edebi değer ifade eden, şakacılığı ve nüktedanlığı ile tanınan şahsiyetlerden biri de Ebû Dulâme'dir. Abbâsîler döneminin ilk şairlerinden olan Ebû Dulâme, ilk üç Abbâsî halifesi Seffâh, Mansûr ve Mehdî tarafından sarayda iltifat ve itibar görmüştür. Ebû Dulâme'nin şiirlerine mizâhi ton hâkimdir.

Böylece şiirleri ve nükteleri ile sarayın bürokratik, çoğu defa gergin ve kasvetli havasını yumuşatmayı başarmış, böylece gerek halifelerin gerekse diğer saray ricali ve emirlerin eğlence araçlarından biri olmuştur.

Ebû Dulâme'ye ait tarihi bilgilere, anekdotlara ve edebi ürünlere, Arap edebiyatına dair kitaplarda, şiir mecmualarında, tarih, muhâdarât, musâmerât ve nevâdir türü eserler ile biyografik çalışmalarda dağınık olarak rastlamak mümkündür. Bu çalışmada özellikle eş-Şî'r ve-ş-şu'arâ (İbn-i Kuteybe), Tabakâtü'ş-şu'arâ (İbnu'l-Mu'tez), el-Eğânî (İsfehânî), Cem'u'l-cevâhir fi'l-mulehi ve'n-nevâdir (Ebû İshâk el-Kayravânî), Vefeyâtü'l-a'yân (İbn-i Hallikân), Nihâyetü'l-ereb (Nuveyrî), Resâilu Câhız (Câhız) gibi Ebû Dulâme'ye ait ürünlere müstakil başlık altında yer veren kaynaklar esas alınmıştır. Her ne kadar Keşfu'z-zunûn'da Ebû Dulâme'ye ait bir divanın varlığından¹ bahsedilse de mevcudiyeti ispatlanmış değildir. Bununla birlikte son yüzyılda şaire ait şiir parçalarını derleyerek bir divanda toplama çabaları olmuştur. İlk olarak Muhammed b. Şeneb, bu meşhur şairin kaynaklarda geçen şiirlerini bir araya toplamış ve bu şiirlere, Cezayir'de 1922 yılında Ebû Dulâme hakkında Fransızca olarak yaptığı doktora çalışmasının son kısmında "el-Kulâme fî şî'ri Ebî Dulâme" başlığı altında yer vermiştir.² Yakın dönemde Rüşdî Ali Hasan, özellikle hicri üçüncü ve dördüncü yüzyıllardaki terâcim, tabakât, ihtiyâr, dil-edebiyat ve tarih kitaplarını esas alıp şaire ait şiirleri toplayarak "Dîvânu Ebî Dulâme el-Esedî" adıyla tahkikli ve tahrirci bir divan oluşturmuş ve 1985 yılında yayımlamıştır.³ 1994 yılında İmîl Bedî' Ya'kûb, benzer bir çalışma yaparak Ebû Dulâme'ye ait şiirleri bir divanda toplamış ve tahkik ederek "Dîvânu Ebî Dulâme"⁴ adıyla yayımlamıştır. İmîl Bedî', Rüşdî Ali'nin divanından farklı olarak şaire ait sadece altı beyit bulup kendi oluşturduğu divana eklemiştir. Araştırmada bu divanlara da ayrıca müracaat edilmiştir. Bu çalışmada öncelikle Ebû Dulâme'nin bize ulaşan edebi ürünlerinin arka planlarının ve nüktelerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sunması amacıyla Arap edebiyatında mizah, şairin hayatı ve yaşadığı dönemdeki edebi ve kültürel ortama kısaca değinilecektir.

1. ARAP EDEBİYATINDA MİZÂH

Mizâh (مِزَاح) kelimesi Arapça (م-ز-ح) kökünden türemiş olup mufâ'ale babından mastardır. Sözlükte genel anlamıyla "karşılıklı şakalaşma, latife, nükte yapma, eğlence, alay, ciddi olmayan" anlamlarına gelmektedir.⁵ Muzâh (مُزَاح) kelimesi de aynı kökten türeyen ve "şaka, güldürü, espri, nükte" anlamlarına gelen bir isimdir.⁶ Türkçeye geçmiş olan mizâh terimi, genel olarak bütün mizâh türleri için kullanılan bir kelime iken Arap dilinde - bu kelime kullanılmakla birlikte - çoğunlukla bu terimin mukabili olan, genel anlamıyla mizâh türlerini içine alacak şekilde fukâhe (فكاهة) kavramı kullanılmaktadır.⁷ Mizâh ve fukâhe (ing. humor)

¹ Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kutubi ve'l-funûn*, (Beirut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, ts.), 1: 771.

² Muhammed b. Şeneb, *Abû Dolâma, Poete bouffon de la Cour des premiers Califes abbâsides*, (Cezayir: Universite D'alger, 1922), 131-160.

³ Bk. Rüşdî Ali Hasan, *Dîvânu Ebî Dulâme el-Esedî*, (Beirut: Muessesetu'r-risâle, 1985).

⁴ İmîl Bedî' Ya'kûb, *Dîvânu Ebî Dulâme*, (Beirut: Dâru'l-cîl, 1994), 8.

⁵ Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr, (Beirut: Dâru'l-ilm li'l-melâ'în, 1979), 1: 404; İbn-i Fâris, Huseyin Ahmed, *Mekâyisu'l-luga*, (Beirut: Dâru'l-cîl, ts.), 5: 319; İbn-i Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, (Beirut: Dâru sadir, ts.), 2: 593.

⁶ İbn-i Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 2: 593.

⁷ İbn-i Sîde, Ebu'l-Hasen Ali, *el-Muhassas*, (Beirut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, ts.), 13: 19; Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *Esâsu'l-belâğâ*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Sûd, (Beirut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1998) 2: 32,33; Yusuf Doğan, "Hz. Peygamber ve Mizah", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/2 (Aralık 2004): 192.

kavramlarıyla ilişkili olarak Arap dilinde suhriyye (سخرية)⁸, du'âbe (دعابة), nükte (نكتة), hezl (هزل), turfe (طرفة), nâdire (نادرة), tehekküm (تهكم), mulhe (ملحة), latîfe (لطيفة), tevriye (تورية), zarf (ظرف) gibi kavramlar kullanılmaktadır.⁹ Aralarında bazı nüans farklılıkları olmakla birlikte bu tür kelimelerin ortak noktası güldürüdür.

Kültürden kültüre farklılıklar içeren mizâh/fukâhe hakkında birçok görüş sunulmakla birlikte şu ana kadar kesin bir tanımı yapılmamıştır.¹⁰ Mizâha bir sanat dalı olarak bakıldığında “Olayların gülünç taraflarını ortaya koymayı esas alan sanat türü, gülenek, gülmece, hümor”¹¹ şeklinde tarif etmek mümkündür. A. Kabaklı'ya göre “mizâhlı sözün alışılmamış, şaşırtıcı, garip ve beklenmedik olması gerekir. Ayrıca görünür veya görünmez bir çelişme ve çatışma her türlü mizâhın olmazsa olmazları arasındadır. Mizâhlı bir sözü, deli saçmasından ayıran en önemli husus, onun bir zekâ ürünü olup tam yerinde ve zamanında söylenmiş olmasıdır.”¹² Daha genel olarak bakıldığında insanı güldüren, gülümseten, eğlendiren, hoşça vakit geçirmesini sağlayan her türlü söz, ifade, hareket ya da nesne mizâhın kapsamına girer.

Arap edebiyatında mizâh önemli bir yere sahiptir. Meşhur Arap edebiyatçısı ve nüktedan Câhız'a göre Araplar nüktedan bir mizaca sahiptirler. Hatta onlar bu yüzden çocuklarına çok gülen anlamında Dahhâk (ضحك), Bessâm (بسام), vb. isimler koymuşlardır. Birini yermek istediklerinde ise tam tersi anlam içeren asık suraklı, somurtkan manalarına gelen 'abûs (عبوس), kâlih (كالح), cehmu'l-muhayyâ (جهم المحيا), hâmidu'l-vech (حامض الوجه) vb. kelimeler kullanmışlardır.¹³ Onların mizâh terimlerini kullanmaları ve nüktedan mizaçlarının atasözlerine yansması da onların mizâhi yönlerini ortaya koymaktadır. Ne var ki mizâh toplumun yaşam standartları ve tarzıyla orantılı olarak gelişir. Dolayısıyla cahiliye döneminde daha çok hiciv ve istihza yaygınken Emevîler ve özellikle Abbâsiler döneminden itibaren mizâhi unsurlar daha yaygın hale gelmiştir.¹⁴ Arap edebiyatına dair yazılan birçok kitap ve risâle, fıkra ve nüktelerle süslenmiştir. Bu dönemde Ebû Dulâme gibi mizâhı ile meşhur olmuş kişilerin başında Câhız, Ebu'l-Aynâ, Bediuzzamân el-Hemedânî ve Tevhîdî gelmektedir.¹⁵

İslam'da mizâhın yeri hakkında bu çalışmada detaylı bilgiler verilmeyecektir. Bu konu hakkındaki görüşler için ilgili çalışmalara başvurulması mümkündür. Burada şunu belirtmekle yetinilecektir: Câhız, “ وَأَنَّ هُوَ أَضْحَكُ وَأَبْكِي ” “Şüphesiz O güldürür ve ağlatır.” (en-Necm, 53/43).

⁸ Güldürü ile birlikte alay ifade eden bu terim aynı zamanda hicve yakındır. Bir kimseyi belli bir gaye için söz veya hareketle gülünç duruma düşürmeye denir. Hicivde çok keskin bir dil kullanılırken suhriyye'de daha yumuşak bir dil hâkimdir. Ferâhidî, Halil b. Ahmed, Kitâbu'l-ayn, thk. Mehdi el-Mahzûmî, İbrâhim Sâmerâî, (b.y: Dâr ve Mektebetu'l-hilâl, ts.), 4: 196;

⁹ Ebû Hilâl el-Askerî, mizâh ile istihzâ arasındaki farkı şu şekilde açıklamıştır: “Mizâhta muhatabın tahkir edilmesi söz konusu değildir. Bu nedenle örneğin tebaadan biri sultana mizâh yapabilir. İstihza kelimesinde ise muhatabın tahkir edilmesi söz konusudur.” Ayrıca hezl ile ilgili şu bilgileri verir: “Hezl, karşısında boyun bükülen kişilere karşı yapılan şakalardır. Bu nedenle örneğin sultan hizmetçilerine mizâh yapar ama hezl yapmaz. Aynı şekilde Hz. Peygamber de mizâh yapardı fakat onun için hezl yapardı demek uygun değildir.” Yukarıda yer verilmeyen “mucûn” (مجون) kelimesi ise edep dışı sözlerle yapılan şakalar için kullanılır.” Kelimeler arasındaki farklar için bk. Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûku'l-lugaviyye*, thk. Muhammed İbrahim Selim, (Kahire: Dâru'l-ilm ve's-sekâfe, ts.), 254, 255; Cihâd Abdulkâdir Kuveydir, *Şi'ru'l-fukâhe fi'l-asri'l-Abbâsî*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ba'as Üniversitesi, Humus 2009), 6-14.

¹⁰ Şâkir Abdulhamîd, *el-Fukâhe ve'd-dihk, Ru'ye cedîde*, (Kuveyt: Metâbi'u's-siyâse, 2003), 17.

¹¹ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2008), 1151.

¹² Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, (İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2008), 1: 209.

¹³ Câhız, *ebû Osmân Amr b. Bahr, el-Buhalâ*, thk. Tâhâ el-Hâcirî, 5. Baskı (Kahire: Dâru'l-meârif, ts.), 6, 7; Nuveyrî, Şihabuddîn Ahmed b. Abdulvehhâb, *Nihâyetu'l-ereb fi funûni'l-edeb*, thk. Yahya eş-Şâmî, (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2004), 4: 5.

¹⁴ Doğan, “Hz. Peygamber ve Mizah”, 193.

¹⁵ Dumûr, Abdullah Halîl, *es-Suhriyye ve'l-fukâhe fi'n-nesri'l-Abbâsî hattâ nihâyeti'l-karni'r-râbi' el-hicrî*, (Doktora tezi, Mutah Üniversitesi, Ürdün 2005), 54.

ayetinden hareketle güldürmenin kötü bir şey olmadığını çünkü böyle olsaydı Allah-u Teâlâ'nın onu kendisine nispet etmeyeceğini belirtir.¹⁶ Hz. Peygamber'in neşeli, mütebessim bir mizaca sahip olduğu ve yer yer şakalaştığı ise bilinen bir gerçektir.¹⁷

Nuveyrî, Nihâyetu'l-ereb adlı kitabında "Mucûn, Nevâdir, Fukâhât ve Muleh" başlığı altında bu ve benzeri mizâh türlerinin insan psikolojisi üzerindeki etkilerine değinmiştir. Mizâhın ruhsal olarak yorulan kişiye bir rahatlama, zihinsel olarak bunalan, bıkmış-usanan kişiye bir dinçlik sunduğunu belirterek psikolojik olarak insanın sürekli çalışamayacağını dolayısıyla arada bir nükteler yapıp şakalaşmanın yeni bir canlılıkla işe daha iyi adapte olmayı sağladığını belirtir. Konu hakkında bilgi sunarken Peygamberimizin dışları görülecek kadar güldüğü ile ilgili hadisi şerife yer verdikten sonra öncelikle Hz. Peygamber ve sahabilerden bazı mizâhi örnekler sunmuş sonrasında mizâhi unsurlar barındıran anekdotlarını uzunca sıralamıştır.¹⁸

2. EBÛ DULÂME'NİN HAYATI VE YAŞADIĞI DÖNEMDEKİ EDEBİ VE KÜLTÜREL ORTAM

Asıl adı Zend b. el-Cevn¹⁹ olan şairin doğum yılı tam olarak bilinmemektedir. İbn-i Kuteybe'nin eş-Şî'r ve's-şu'arâ adlı eserinde Ebû Dulâme'nin kendi ağzından anlatılan anısında son Emevi halifesi II. Mervan'ın hilafeti döneminde (h. 127-132/ m. 744-750) orduda asker olarak bulunduğu belirtilmektedir.²⁰ Bu bilgi göz önüne alınırsa hicri birinci asrın sonları ile ikinci asrın başlarında doğmuş olma ihtimali vardır. Asıl adı olan Zend'in çok fazla kullanılmaması ve Araplar arasında yaygın bir isim olmaması hasebiyle bazı kaynaklarda yanlışlıkla Zeyd veya Zebd şeklinde yazılmıştır.²¹ Şair daha çok Ebû Dulâme künyesi ile meşhur olmuştur.²² İsfehânî onun, Mekke'nin en yüksek yerinde bulunan ve Cahiliyye döneminde Kureyş'in kız çocuklarını gömdüğü dağın adı olan "Ebû Dulame" künyesiyle anıldığını belirtir.²³ Diğer kaynaklarla karşılaştırıldığında bu künye kendisine; a) Uzun boylu siyah adam anlamındaki الأَلْمُ²⁴ kelimesinden dolayı, b) Mekke'de bulunan أبو دلامة isimli dağa nisbetle,²⁵ c) Oğlunun isminden dolayı,²⁶ verilmiş olabilir. Kaynaklarda Dulâme isimli oğlu ile ilgili bazı anekdotlara rastlamak mümkündür.²⁷ Dolayısıyla nüktedan kişiliğinden hareketle oğluna, zenci olmasına atfen Dulâme ismini takmış olması ve böylece kendisinin de bu

¹⁶ Câhız, *el-Buhalâ*, 6.

¹⁷ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Edebu'l-müfred*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Kahire: Matbaatu's-selefiyye, 1375), 77; Tirmîzî, "Birr", 56, 57; Ebû Dâvud, "Edeb", 92.

¹⁸ Nuveyrî, *Nihâyetu'l-ereb fi funûni'l-edeb*, 4: 4-73.

¹⁹ İbn-i Kuteybe ed-Dîneverî, *eş-Şî'r ve's-şu'arâ*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, (Kahire: Dâru'l-meârif, ts.), 2: 776; İbnu'l-Mu'tez, Ebu'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed, *Tabakâtu's-şu'arâ*, thk. Abdussettâr Ahmed Ferrâc, 3. Baskı (Kahire: Dâru'l-meârif, ts.), 54; Âmidî, Ebu'l-Kâsım el-Hasan b. Bîşr, *el-Mu'telif ve'l-muhtelif*, nşr. F. Krenkow, 1. Baskı (Beyrut: Dâru'l-cil, 1991), 167; Zirikî, *Hayruddin, el-A'lâm*, 15. Baskı (Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 2002), 3: 49.

²⁰ İbn-i Kuteybe, *eş-Şî'r ve's-şu'arâ*, 2: 777.

²¹ Örneğin Se'âlibî'nin Simâru'l-Kulûb'unda "Zeyd b. el-Cevn" şeklinde yazılmıştır. Se'âlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail, Simâru'l-kulûb fi'l-mudâfi ve'l-mensûb, thk. İbrahim Salih, 1.baskı (Dimaşk: Dâru'l-beşâir, 1994), 1: 80. "Zeyd veya Zebd" şeklindeki telaffuzun yanlış olduğunu belirten kaynaklar için bakınız: İbnu'l-Mu'tez, *Tabakâtu's-şu'arâ*, 54; İsfehânî, Ebu'l-Ferec Ali b. el-Huseyn, *el-Eğânî*, thk. İhsan Abbâs, 3. Baskı (Beyrut: Dâru sâdir, 2008), 10: 188; Bağdâdî, *Ebû Bekr Hatîb, Târîhu Medineti's-selâm*, thk. Beşşâr Avvâd Maruf, 1. Baskı (Beyrut: Daru'l-ğarbi'l-İslâmî, 2001) 9: 517.

²² İbnu'l-Mu'tez, *Tabakâtu's-şu'arâ*, 54; Zirikî, *Hayruddin, el-A'lâm*, 3: 49.

²³ İsfehânî, *el-Eğânî*, 10: 190.

²⁴ İbn-i Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 12: 204.

²⁵ İbn-i Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 12: 204.

²⁶ Corci Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye*, (Beyrut: Dâru'l-fikr, 2011), 2: 77.

²⁷ Nuveyrî, *Nihâyetu'l-ereb*, 4: 46; İsfehânî, *el-Eğânî*, 10: 209.

künyeye anılmış olma ihtimali yüksektir. Babası Cevn, aslen Habeşistanlı olup Benî Esed kabilesinden Fudâfid adlı bir adamın azadlı kölelerinden biri idi.²⁸

Ebû Dulâme siyah tenli olup Kûfe'de doğup büyümüştür.²⁹ Daha sonra Abbâsi hilafetinin merkezi olan Bağdat'a intikal etmiş ve burada yaşamıştır. Kûfe kırsalından kurtulup saraya gelişini Ebu'l-Abbâs es-Seffâh'a borçlu olduğunu Mansûr'a söylediği şu sözleriyle teyid etmektedir: "Ey müminlerin emiri Mansûr, kardeşin Ebû'l-Abbâs bana karşı cömert idi. Allâh'ın Hz. Yusuf'un kardeşlerini ona getirmesi gibi o da beni badiyeden buraya getirmiştir."³⁰

Şiirlerinde ailesinden sadece eşi, annesi, bir oğlu ve bir kızının bahsi geçmektedir.³¹ Ebû Dulâme, ağırlıklı görüşe göre hicri 161 (m. 778) yılında Mehdî'nin hilafeti döneminde vefat etmiştir.³² Bazı kaynaklarda Mehdî'nin vefatından sonra da yaşadığı ve Hârûn er-Reşîd'in hilafetinin ilk yıllarını gördüğüne dair bilgiler varsa da bunun zayıf olduğu yine aynı kaynaklar tarafından belirtilmiştir.³³ Zira Seffâh ve Mansûr'un vefatları üzerine mersiye söylemiş olmasına rağmen hicri 169'da vefat eden ve kendisine çokça ihşanlarda bulunmuş olan Mehdî için söylenmiş herhangi bir mersiyesine rastlanmaması bunu teyid etmektedir.

Ebû Dulâme'nin yaşadığı dönemdeki edebi ve kültürel ortam hayli renkli idi. Birinci Abbâsî asrında halifelerin ve devlet ricalinin şiir ve şairi teşvik ve himaye etmesi, edebi tenkidin, şiir ve edebiyat meclislerinin, söz ve düşünce hürriyetinin, klasik Arap şiirinin tedvininin ve şairlerin şiiri bir kazanç vasıtası haline getirmesinin önünü açmıştır. Bu şekilde gelişen şiire mana, maksat, vezin, kâfiye, lafız ve üslup bakımından pek çok yenilik girmiş, Ebû Dulâme (161/778), Hammâd 'Acred (161/778), Beşşâr b. Burd (167/784), Mutî b. İyâs (169/785), Mervân b. Ebî Hafsa (182/798), Abbâs b. el-Ahnef (191/806-7), Ebû Nuvâs (199/814), Ebu'l-Atâhiye (211/826), Ebû Temmâm (232/846), Ali b. el-Cehm (249/863) gibi bir halife veya emire bağlı olan şairler ortaya çıkmıştır.³⁴ Bağdat'ın kuruluşu ile birlikte birçok şair, edip ve bilim adamı bu şehre akın etmiştir.³⁵ Bu devrede Emevîler döneminde sürekli ötelenmiş ve değer verilmemiş Arap olmayan halk, saygınlık kazanmıştır. Fars, Hind, Yunan, Türk kültürlerinin kazanımlarından istifade edilmiştir. Abbasiler döneminde Arap olmayan unsurlar, siyaset, edebiyat ve bilimde yer edinmişlerdir. Hilafetin takındığı tavır sadece Arap olanları değil farklı milliyetlerden olan şairleri de kamçılamaş böylece Arap olmayan edipler, Bağdat'a ya da bağımsız olarak kurulan prens saraylarına gitmişler ve orada devlet adamlarından son derece cömert yardımlar görmüşlerdir.³⁶ İlk halifelerin edebiyata karşı yakın ilgilerinden dolayı şiir ve edebiyat, bu dönemde diğer bilim dallarındaki ilerlemeye paralel olarak gelişme kaydetmiş ve bir ilim dalı haline gelmiştir.

²⁸ İsfehânî, *el-Eğânî*, 10: 188; İbn-i Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsuddin Ahmed, *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zemân*, thk. İhsan Abbas, (Beyrut: Dâru sadır, ts.), 2: 320.

²⁹ İbn-i Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şua'ra*, 2: 776; İsfehânî, *el-Eğânî*, 10: 188. İlgili kaynakların büyük ekseriyeti onu, Benî Esed kabilesinin kölesi olduğundan dolayı oraya nisbet ederken, Âmidî onu Eşce', Husrî ise Ezd kabilesine nisbet etmektedir. Bk. Âmidî, *el-Mu'telif ve'l-muhtelif*, 167; Husrî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali el-Kayravânî, *Cem'u'l-cevâhir fi'l-mulehi ve'n-nevâdir*, nşr. Ali Muhammed el-Behâvî, 2. Baskı (Beyrut: Dâru'l-cil, ts.), 100. Oysa Ebû Dulâme el-Eğânî'de geçen bir beytinde bizzat kendisini Benî Esed'e nisbet etmektedir. Bk. İsfehânî, *el-Eğânî*, 10: 211.

³⁰ İsfehânî, *el-Eğânî*, 10: 193.

³¹ İsfehânî, *el-Eğânî*, 10: 192, 208, 209.

³² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, thk. İhsan Abbâs, (Lübnan: Dâru'l-ğarb el-İslâmî, 1993), 3: 1327; İbn-i Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 2: 327; Yâfi'î, Ebû Muhammed Abdullah, *Mir'âtu'l-cenân ve 'ibratu'l-yekzân*, 1. Baskı (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1997), 1: 161.

³³ Bağdâdî, *Târîhu Medineti's-selâm*, 9: 517.

³⁴ Kenan Demirayak, *Abbâsi Edebiyatı Tarihi*, (Erzurum: Bakanlar Matbaacılık, 1998), 17; Ahmet Suphi Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi* (Başlangıçtan XVI. Asra kadar), (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1996), 206, 208.

³⁵ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1. Baskı (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1987), 7: 165-177.

³⁶ Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, trc. Rahmi Er, Azmi Yüksel (Ankara: Vadi Yayınları, 2012), 117.

3. EBÛ DULÂME'NİN SÖZ VE ŞİİRLERİNDE MİZÂH

İbn-i Kuteybe, badiye ehli içinden çıkan fukahâ, mecnun ve halk taifesinin şehirdekilere kıyasla daha zeki ve nüktedan oldukları³⁷ tespitinde bulunur. Ebû Dulâme, Kûfe'nin kırsal bölgelerinde zor şartlar altında, halkın arasında doğup büyüyen bir kişiliktir. Mizâh yeteneği de büyük oranda burada şekillenmiştir. Bu yeteneği sayesinde sarayda tutunabilen Ebû Dulâme ile ilgili bilgiler, çok kaba tabirleri bile kullanan, müstehcen şeyleri halifenin huzurunda dahi anlatmaktan geri durmayan, câize koparmak için her türlü şaklabanlığı yapmak suretiyle bir nevi dilencilik yapmayı hakir görmeyen usta bir şair olduğunu göstermektedir. Zamanının çoğunu ciddiyyetten uzak güldürücü sözlere hasreden, hayatın anlamını zevk u sefadan ibaret gören neşeli bir şahsiyet olan Ebû Dulâme'nin şiirleri ve sözleri beyan üstünlüğüne ve dil serbestliğine sahip olup latifeye karışıktır.³⁸ Ebû Dulâme'ye ait nükteler, bazen sadece nesir şeklinde anlatılmak suretiyle bazen de doğrudan şiirlerinin verilmesi şeklinde aktarılmıştır. Ebû Dulâme'yi şiirlerinde mizâhi tonu kullanmaya iten etmenlerin başında, neşeli bir mizaca sahip olması, bir köle oluşundan dolayı çevresindekiler tarafından sevicecek bir şeyler yaparak insanların sempatisini kazanma çabası ve fakirliğinden dolayı para kazanarak ihtiyaçlarını giderme arzusu sayılabilir. Onun şiirlerinde topluma karşı bir kin ve nefret veya öç alma duygusu yoktur. İnsanları güldürme amacı güder. Şiirleri sehli mümteni denebilecek üsluptadır. Çoğunlukla medih, hiciv, mersiye ve hamr konularında yazmıştır. Fasih ve akıcı bir dili vardır.

Kaynaklarda genellikle Ebû Dulâme'ye ait şiir verilmeden önce şiirdeki nüktenin daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla, şiirin söylenmesine zemin hazırlayan olay ve ortam resmedilmiş ardından şiir verilmiştir. Bu da Ebû Dulâme'nin şiirlerinin bize tarihsel arka planlarıyla birlikte ulaşmasını sağlamıştır.

Ebû Dulâme'nin bize ulaşan şiirleri çoğunlukla kısa şiir parçalarından oluşmaktadır. En uzun şiiri, katırı hakkında yazdığı, elli dokuz beyitten oluşan kasidesidir. Elimizde bulunan ve hafızalara kazınan ilk kasidesi, Ebû Müslim el-Horasânî'nin katledilmesi üzerine söylediği ve Ebû Cafer el-Mansûr'u övdüğü, aşağıda iki beytine yer verdiğimiz kasidesidir:

أَبَا مُسْلِمٍ خَوَّفْتَنِي الْقَتْلَ فَأَنْتَحَى   عَلَيْكَ بِمَا خَوَّفْتَنِي الْأَسْدُ الْوَرْدُ
أَبَا مُسْلِمٍ مَا غَيَّرَ اللَّهُ نِعْمَةً   عَلَى عَبْدِهِ حَتَّى يُغَيِّرَهَا الْعَبْدُ

“Ey Ebû Müslim! Beni ölümle korkuttun. Sonrasında Kızıl Aslan (Ebû Cafer) beni korkuttuğun şeyle sana yöneldi.

Ey Ebû Müslim! Bir kulun kendisi değiştirmedikçe Allah ona verdiği nimeti değiştirmez.”³⁹

Halifeleri hayatlarında iken güldüren Ebû Dulâme, onların vefatları üzerine mersiye söylemeyi de ihmal etmemiştir. Ebû'l-Abbâs es-Seffâh'ın vefatı üzerine söylediği şu dokunaklı mersiye ona karşı vefa duygusunun olduğunu göstermektedir:

فَلْتَبْكِيَنَّ لَكَ النِّسَاءُ بَعْبَرَةً   وَتَبْكِيَنَّ لَكَ الرِّجَالُ عَوِيلاً
مَاتَ التَّدَى إِذْ مَاتَ يَا ابْنَ مُحَمَّدٍ   فَجَعَلْتُهُ لَكَ فِي التَّرَاءِ عَدِيلاً
إِنِّي سَأَلْتُ النَّاسَ بِعَدَاكَ كُلَّهُمْ   فَوَجَدْتُ أَسْمَحَ مَنْ سَأَلْتُ بِحَيَلَا

“Kadınlar gözyaşlarıyla ağlasınlar, erkekler ise feryat ederek ağlasınlar sana.

³⁷ İbn-i Kuteybe ed-Dîneverî, *Uyûnu'l-ahbâr*, (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-Arabî, ts.), 3: 222.

³⁸ Mustafa Kılıçlı, *Ebû Dulâme ve Nüktedan Kişiliği Üzerine*, (Erzurum: y.y., 1992), 17-18.

³⁹ İsfehânî, *el-Eğâni*, 10: 188.

Sen ölünce cömertlik de öldü ey ibn-i Muhammed, ben onu zenginlikte sana eşdeğer yaptım.

Senden sonra bütün insanlardan istekte bulundum, ne var ki onların en eli açığını bile cimri buldum.”⁴⁰

Aşağıda Ebû Dulâme'nin şiiri ve nüktedanlığı, öne çıkan özellikleri bağlamında oluşturulmuş alt başlıklar içerisinde, örnekleriyle birlikte ele alınacaktır. Burada Ebû Dulâme ile ilgili sunulacak olan mizâh örneklerinin, dönemin toplumsal, kültürel ve siyasi yapısı içerisinde değerlendirilmesi ve anlaşılması gerekmektedir.

3.1. Kendisini ve Ailesini Alaya Alması

Şair hicvin en sık başvurulan türlerinden biri olan suhriye'yi (سخرية) kullanırken yerdiği ve alay ettiği hedef kitlenin en başına kendisini ve ailesini koymuştur. Şiirlerinde başta kendisi olmak üzere, annesini, eşini, oğlunu ve kızını hicvetmekten ve alay konusu yapmaktan çekinmemiştir. Kendisinden önce de bazı şairler ailelerini eleştirmişlerdir. Örneğin cahiliye şairlerinden 'İlbâ b. Erkam karısının paraya düşkünlüğünden dolayı onu bir şiirinde hicvetmiş⁴¹, benzer şekilde Hutay'e (59/678), 'Âmir b. b. et-Tufeyl ve A'sâ benî Hirmâz (A'sâ benî Mâzin)⁴² gibi şairler eşlerini geçimsiz olmalarından dolayı alaya almışlardır. Ebû Dulâme'nin onlardan farkı güldürü unsurunu ön planda tutmuş olmasıdır. Kendisini alaycı bir dille yermesi ile ilgili şu örnek verilebilir: Ebû Dulâme bir gün Mehdî'nin meclisine girer. O sırada halifenin yanında İsa b. Musa, Abbâs b. Muhammed ve Haşimoğullarından bir gurup vardır. Mehdî Ebû Dulâme'ye: "Ahdim var, bugün bu meclistikilerden birini hicvetmezsen dilini koparırım" der. Ebû Dulâme meclistikilere göz gezdirir. Hepsi de Mehdî'nin sevdiği ileri gelen adamlardır. Ayrıca kaş göz işareti yapmaktadırlar. Bir an için çaresiz kalan Ebû Dulâme'nin aklına risk almadan bizzat kendisini hicvetmek gelir. Zira kendisi de bu meclistikilerden biridir:

فَلَيْسَ مِنَ الْكِرَامِ وَلَا كِرَامَةٌ	أَلَا أُبَلِّغُ إِلَيْكَ أُبَا دُلَامَةَ
وَحَنْزِيرًا إِذَا نَزَعَ الْعِمَامَةَ	إِذَا لَيْسَ الْعِمَامَةَ كَانَ قِرْدًا
كَذَاكَ اللَّؤْمُ تَتَّبِعُهُ الدَّمَامَةُ	جَمَعْتَ دَمَامَةً وَجَمَعْتَ لُؤْمًا
فَلَا تَفْرَحْ فَقَدْ دَنَّتِ الْقِيَامَةُ	فَإِنَّ تَأْكُ قَدْ أَصَبْتَ نَعِيمَ دُنْيَا

"Hey! Kendine Ebû Dulâme'yi haber ver. O ne asillerdendir, ne de şeref sahibidir.

Sarık takınca maymuna benzer, çıkarınca domuza.

(De ki) Hem çirkinliği (kendinde) topladım hem de kötülüğü. İşte böyle çirkinlik, kötülüğü takip eder.

Şayet dünya nimetine ulaştıysan sevinme. Zira artık kıyamet yaklaştı.”⁴³

Ebû Dulâme özellikle annesi ve eşi için teşbih sanatını ustaca kullanarak kötü benzetmelerde bulunmaktan kaçınmamıştır.⁴⁴ Alaycı şairlerden beklenen durum, başkalarını kötüleyip kendisini ve sevdiklerini temize çıkarma ve üstün gösterme çabasıdır. Ebû Dulâme bu yönüyle diğer şairlerden ayrılır. Çünkü şiirlerindeki alaycı ve iğneleyici tavrını, bir nevi intikam alma duygusuyla sadece topluma yöneltmez, ilginç bir şekilde başta kendisi ve en yakındakilere

⁴⁰İsfehânî, *el-Eğânî*, 10: 193; Husrî, *Cem' u'l-cevâhir fi'l-mulehi ve'n-nevâdir*, 108; Nuveyrî, *Nihâyetu'l-ereb*, 4: 40.

⁴¹ Asma'î, Ebû Sa'îd Abdulmelik, *el-Asma'iyât*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Abdusselâm Hârûn, (Kahire: Dâru'l-me'ârif, t.s.), 158.

⁴² Âmidî, *el-Mu'telif ve'l-muhtelif*, 17.

⁴³ İsfehânî, *el-Eğânî*, 19: 205; Husrî, *Cem' u'l-cevâhir fi'l-mulehi ve'n-nevâdir*, 111; İbnu'l-Mu'tez, *Tabakâtu's-şu'arâ*, 57.

⁴⁴ Nuveyrî, *Nihâyetu'l-ereb fi funûni'l-edeb*, 4: 46; İsfehânî, *el-Eğânî*, 19: 206.

yöneltir. Onun eşi hakkında olumsuz yönde söylediği bu tarz nükteli şiirler Hayzurân'ın⁴⁵ kulağına gidince çok güler ve ona güzel bir cariyeye hediye etmeye karar verir. Cariyeyi bir görevli eşliğinde Ebû Dulâme'nin evine gönderir. Görevli kişi Ebû Dulâme'yi evde bulamayınca cariyeyi eşine teslim eder ve Ebû Dulâme'nin ona iyi davranmasını tembihler. Kadıncağzı tamam der. Görevli gidince oğlu Dulâme gelir. Annesinin ağlamakta olduğunu görünce nedenini sorar. Annesi olayı anlatır. Oğul Dulâme: "Ne istiyorsan söyle yapayım" der. Annesi: "Cariyenin yanına var. Onun sahibi olduğunu, senin için gönderildiğini söyle ve onunla birlikte ol. Böylece baban olacak adama haram olsun" der. Oğul denileni yapar. Ebû Dulâme eve gelip de olanları öğrenince çok sinirlenir. Oğul Dulâme'nin yakasından tutup Mehdî'nin huzuruna götürür, olanları anlatır ve "bu kötü oğlumun yaptığını hiç bir evlat babasına yapmaz, emredin cezasını versinler" der. Mehdi duruma gülerken, oğul Dulâme söz hakkı isteyerek şöyle der: "Bu yaşlı ve çirkin adamın istemediğim halde kırk yıldır anneme yaptığını ben bir gün cariyesine yaptım, gördüğünüz gibi ne kadar kızdı. Asıl ben davacıyım!" der. Olayları dinleyen Mehdî gülmekten yerlere yıkılır.⁴⁶

Aşağıdaki örnekte şairin henüz yeni doğan kızıyla birlikte kendisini ve eşini de alaya aldığı görülmektedir: Ebû Dulâme bir gün elinde bir kumaş parçasıyla Mansûr'un huzuruna çıkar. Mansûr sebebinin sorunca dün gece bir kızı olduğunu ve onun hakkında şu şiiri okuduğunu söyler:

فَمَا وَلَدْتُكَ مَرْيَمُ أُمُّ عَيْسَى   وَمَا يَكْفُؤُكَ لُقْمَانُ الْحَكِيمِ
وَلَكِنْ قَدْ وُلِدْتُ لِأُمَّ سَوَاءٍ   يُقْفُومُ بِأَمْرِهِمَا بَعْلٌ لَيْئِيمِ

"Seni İsa'nın annesi Meryem doğurmadı, bakımını da Lokman el-Hakîm üstlenmedi,

*Ne var ki, işlerini hergele bir kocanın yürüttüğü çirkin bir kadından dünyaya geldin."*⁴⁷

Şiire gülen Mansûr ona ne istediğini sorar. O da çocuğun bakımı için elindeki bez parçasını dolduracak kadar para ister. Mansur doldurun diye emir verir. Görevliler bez parçasını açtıklarında ince bir kumaştan yapılmış kocaman bir elbise olduğunu görürler. Mecburen dirhemle doldururlar.⁴⁸

3.2. Katırını Alaya Alması

Ebû Dulâma kendi katırını en uzun kasidesinde alaya alır. Bütün iyi vasıflardan münezzeh kıldığı adeta yerden yere vurduğu katır, Arap edebiyatında ve halk arasında öyle meşhur olmuştur ki huysuz ve ayıplı olan katırlar için "أُعْيِبُ مِنْ بَعْلَةِ أَبِي دَلَامَةَ" (Ebû Dulâme'nin katırından daha ayıplı)⁴⁹ veya "وما هو إلا كِبَعْلَةِ أَبِي دَلَامَةَ" (O tıpkı Ebû Dulâme'nin katırını gibidir)⁵⁰ şeklinde darbı mesel olarak kullanılmaya başlanmıştır. Câhız "Katırlarla ilgili kullanılan darb-ı mesel Ebû Dulâme'nin katırını, eşeklerle ilgili kullanılan Abbâdî'nin iki eşeği, koyunlarla ilgili

⁴⁵ Hayzurân bint Atâ el-Cüreşiyye (173/789) Abbâsi halifelerinden olan Mehdi Billâh'ın Yemen asıllı azatlı eşi olup sonraki halifelerden Hâdî İlelhak ile Harun er-Reşîd'in annesidir. Saraydaki nüfuzu ve Mehdi'ye söz geçirmesi ile tanınmıştır. Sadece eşi döneminde değil oğulları döneminde de devlet işlerine açıkça müdahale etmiştir. Taberî, Ebû Cafer Muhammed İbn-i Cerîr, *Târîhu't-Taberî*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, (Kahire: Dâru'l-meârif, ty.), 8: 205.

⁴⁶ Nuveyrî, *Nihâyetu'l-ereb*, 4: 46, 47.

⁴⁷ Husrî, *Cem'u'l-cevâhir fi'l-mulehi ve'n-nevâdir*, 102; İsfahânî, *el-Eğânî*, 19: 191.

⁴⁸ Husrî, *Cem'u'l-cevâhir fi'l-mulehi ve'n-nevâdir*, 102.

⁴⁹ Şerişî, Ebu'l-Abbâs Ahmed, *Şerhu Makâmâtî'l-Harîrî*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, (Beyrut: el-Mektebetu'l-asriyye, 1992), 4: 357; Demîrî, Kemâluddîn Muhammed b. Mûsâ, *Hayâtu'l-hayâvânî'l-kubrâ*, thk. İbrâhîm Sâlih, (Dimaşk: Dâru'l-beşâir, 2005), 1: 474.

⁵⁰ Se'âlibî, *Simâru'l-kulûb fi'l-mudâfi ve'l-mensûb*, 1: 542.

kullanılan Meni“in koyunu ve köpeklerle ilgili olarak kullanılan darbu mesel ise Havmel’in köpeğidir” der.⁵¹

Bu kasidesi, şairin güçlü tasvir yeteneğini göstermesi açısından güzel bir örnektir. Şair, katırın ağır hareketlerini, kuyruğunu, yol alışını, binicisi ile münasebetini ve oburluğunu, tasvir yeteneğini kullanarak alaylı bir üslupla işlemiştir. Katırın gülünç halini resmederken itnab sanatını kullanır. Kaside manzum hikaye tarzında, diyalog üslubundan da faydalanılarak serdedilmiştir. Şair, kasidenin girişinde katırından ne kadar çok çektiğini, kusurlarının saymakla bitmeyeceğini dile getirerek bazılarını sıralar:

نَزَلْتُ وَقُلْتُ امْشِي لَا تُبَالِي	فَأَهْوُونَ عَنْهَا أَيَّ إِذَا مَا
وَتَزْحَنِي وَتَأْخُذُ فِي قَتَالِي	تَقَوْمٌ فَمَا تَبْتُ هُنَاكَ شَبْرًا
بَضْرِبِ بِالْأَيْمِينِ وَبِالشَّمَالِ	وَحِينَ رَكِبْتُهَا آذَيْتُ نَفْسِي
فَيَا لَكَ فِي الشَّقَاءِ وَفِي الْكَلَالِ	وَبِالرَّجْلَيْنِ أَرْكُضُهَا جَمِيعًا

“Onun en ufak ayıbı sırtından inip “yürüsene” dediğimde aldırış dahi etmemesidir.

Ayağa kalkar ve bir karış dahi ilerlemez, çifte atar bana ve beni öldürmeye kalkışır.

Ona bindiğimde sağ ve sol elimle vurarak eziyet ederim kendime.

Onu her iki ayağımla koştururum. Bir bilsen ne perişanlık ve bitkinlik içinde olurum!”⁵²

Bir süre katırının huysuzluğundan bahseden Ebû Dulâme, onu satıp kurtulması gerektiğine kanaat getirir. En azından maliyetine satarak çektiği bunca sıkıntıya bir nebze olsun merhem bulmak ümidiyle katırı pazara götürür. Kaça satacağının hesabını yaparken alışveriş tecrübesi olmayan, bineklerden anlamayan, uyanık olduğunu zanneden toy bir müşteri çıkagelir. Burada müşteriyi katırın düşük fiyatına aldanıp onu satın alan saf biri olarak tanıtır:

قَدِمْتُ فِي الْحَسَارَةِ وَالضَّلَالِ	أَتَانِي خَائِبٌ حَمَقٌ شَقِيٌّ
بِكَمِّكَ إِنَّ بِنَعِي غَيْرُ غَالِ	فَقَالَ تَبِّعْهَا؟ قُلْتُ إِرْتِطْهَا
وَقَالَ أَرَاكَ سَهْلًا ذَا جَمَالِ	فَأَقْبَلَ ضَاحِكًا نَحْوِي سُورًا
وَلَا يَدْرِي الشَّقِيُّ بِمَنْ يُحَالِي	وَرَاوَعَنِي لِيُخْلَوَ بِي حِدَاعًا
إِلَيَّ فَإِنَّ مِثْلَكَ ذُو سِحَالِ	فَقُلْتُ بِأَرْبَعِينَ فَقَالَ أَحْسِنُ

“Zarar ve sapkınlıkta geçmiş olan başarısız, ahmak ve bedbaht biri bana geldi.

Onu (katırı) satıyor musun? dedi. Elbisenin koluyla onu bağla (götür), satışım hiç de pahalı değil, dedim.

Gülerek ve sevinçli bir şekilde yanıma sokuldu ve dedi ki: Seni kolaylık sağlayan güzellik sahibi biri olarak görüyorum.

Beni köşeye çekmek için lafı sinsice eveleyip geveledi. Oysa kiminle baş başa kaldığının farkında değildi bu bedbaht adam.

“Kırka satarım” deyince “Bana iyilik yap, senin gibilerin eli boldur” dedi.”⁵³

⁵¹ Câhız, ebû Osmân Amr b. Bahr, *Resâilu'l-Câhız*, thk. Abdusselâm Hârûn, (Beyrut: Dâru'l-cil li'tubâ'a, ts.), 2: 331.

⁵² Şerişî, *Şerhu Makâmâtî'l-Harîrî*, 4: 359; Se'âlibî, *Simâru'l-kulûb fi'l-mudâfî ve'l-mensûb*, 1: 543; Câhız, *Resâilu'l-Câhız*, 2: 332, 333.

⁵³ Şerişî, *Şerhu Makâmâtî'l-Harîrî*, 4: 360; Se'âlibî, *Simâru'l-kulûb fi'l-mudâfî ve'l-mensûb*, 1: 543; Câhız, *Resâilu'l-Câhız*, 2: 333; Ya'kûb, *Dîvânü Ebî Dulâme*, 97,98.

Katırı kusurlarıyla birlikte bu müşteriye satmayı başardıktan sonra, bu uğursuz katırın ayıplarını kasidenin kalan kısmında daha uzunca sayar:

تَقَطَّعَ جِلْدُهَا جَرَبًا وَحَكًّا	إِذَا هَزَلْتُ فِي غَيْرِ الْهَزَالِ
وَأَلْطَفُ مِنْ دَيْبِ الذَّرِّ مَشِيًا	وَتَنْحَطُّ مِنْ مُتَابَعَةِ السُّعَالِ
وَتَكْسِرُ سَرْجَهَا أَبَدًا شِمَاسًا	وَتَسْتَقُطُّ فِي الْوُحُولِ وَفِي الرَّمَالِ
وَيُذَبِّرُ ظَهْرَهَا مِنْ مَسِّ كَفِّ	وَهُزْمُ فِي الْجَمَامِ فِي الْجِلَالِ
وَذَنْبٌ حِينَ تُذْنِبُهَا لِسَرْجِ	وَلَيْتُ عِنْدَ خَشْخَشَةِ الْمَخَالِ
وَأَلْفُ عَصَا وَسَوْطِ أَصْبَجِي	أَلَذُّ لَهَا مِنَ الشُّرْبِ الرُّزَالِ
وَتَضَعُقُ مِنْ صُقَاعِ الدِّيكِ شَهْرًا	وَتُدْعَرُ لِلصَّافِرِ وَلِلخِيَالِ
إِذَا اسْتَعَجَلَتْهُ عَثَرَتْ وَبَالَتْ	وَقَامَتْ سَاعَةً عِنْدَ الْمَبَالِ
وَتَحْفَى لَوْ تَسِيرُ عَلَى الْحَشَايَا	وَلَوْ تَمْشِي عَلَى دَمَثِ الرَّمَالِ

“Zayıflasa da zayıflamasa da uyuz hastalığı ve kaşıntı yüzünden derisi lime lime olmuştur.

Yürüyüşünde minik karıncaların ağır ve temkinli hareketlerinden daha zariftir/yavaştır. Öksürük tutmasından inler durur.

Azımlığından dolayı sürekli eyerini kırar, çamurda da kumda da düşer durur.

Bir el dokunuşuyla sırtında yara çıkar, serbest bırakıldığında da çulun içinde de perişan olur.

Eyeri ona yaklaştırdığında kurt, yem torbasının hışirtisini duyduğunda aslan kesilir.

Bin sopa ve Esbahî kamçısı ona soğuk ve tatlı su içmekten daha lezizdir.

Horozun ötüşünden dolayı bir ay aklı başından gider, ısıklık sesinden ve hayali bir şeyden dahi ürker.

Hızlanmasını istediğinde tökezler ve idrarını yapar, idrarını yaptığı yerde bir süre dikilir durur.

Minderlerin üzerinde de yürüse, kumların yumuşaklığında da yürüse toynakları aşınır.”⁵⁴

Şair, kasidenin sonlarına doğru katırın çokça yaşlı olduğunu aynı alaycı üslupla dile getirdikten sonra Allah’tan kendisine bu katırdan daha güzelini nasip etmesi için dilekte bulunarak kasideyi tamamlar. Katırını uzun uzadıya alaya alarak bir güldürü aracı yapması, bir hayvan üzerinden nüktelerini sunması, onun aslında kimseyi incitmek istemediğini göstermektedir. Bu üslubunu sevmediği bir şahıs üzerinden de yapabiliirdi. Dolayısıyla onun şiirlerinde birini salt yermekten ziyade insanların neşelenmelerini sağlama amacı güttüğü anlaşılmaktadır.

3.3. Halifeleri ve Emirleri Güldürmesi

Mizâh, eğlence yönünün yanı sıra sosyolojik, psikolojik ve iletişimsel fonksiyonlara sahiptir. Gerginliğin ve stresin azaltılmasında, ruhsal ve fiziksel rahatlama etkilidir.⁵⁵ Buna göre mizâh, tarihi süreçte bazı devletlerde, en kritik ve önemli yerler olan sarayların boğucu ortamını yumuşatmada önemli faktörlerden biri olmuştur. Özellikle Abbâsî halifelerinin mizâh yeteneği olan şahsiyetleri sarayda barındırmaları suretiyle bu faktörden yararlandıkları görülmektedir. Ebû Dulâme’nin bürokratik bir ortamda böyle bir rol üstlendiğini söylemek mümkündür. Örneğin halife Mehdî, bir gün yanına önemli adamlarından Ali b. Süleyman’ı ve

⁵⁴ Şerişî, *Şerhu Makâmâtî'l-Harîrî*, 4: 361; Se’âlibî, *Simâru'l-kulûb fi'l-mudâfi ve'l-mensûb*, 1: 544,545; Câhuz, *Resâilu'l-Câhuz*, 2: 334-336; Ya’kûb, *Dîvânü Ebî Dulâme*, 100-103.

⁵⁵ İsmail Yardımcı, “Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/2, (2010): 17-21.

Ebû Dulâme'yi de alarak ava çıkar. Bir ceylan sürüsü ile karşılaşır. Bu sırada av köpeklerini sürünün üzerine salarlar. Mehdî okunu bir ceylana atar ve onu yere serer. Ali b. Süleyman'ın attığı ok ise bir köpeğe isabet eder ve onu öldürür. Mehdi hemen Ebû Dulâme'den bu komik olay ile ilgili bir şiir okumasını ister. Bunun üzerine Ebû Dulâme irticalen şu beyitleri okur:

فَدَرَمَى الْمَهْدِيُّ ظَبِيًّا   شَكَتْ بِالسَّهْمِ فُؤَادَهُ
وَعَلَيْهِ بُنُّنٌ سُلَيْمًا   نَ رَمَى كَبَابًا فَصَادَهُ
فَهَيَّئْ لَهُمَّا كَأَنَّكَ   لُ أَمْرِي يَا كُفْلُ زَادَهُ

“Mehdi bir ceylana atış yaptı ve okla kalbinden vurdu

Ali b. Süleyman ise bir köpeğe atış yaptı ve onu avladı

İkisine de afiyet olsun! Herkes kendi azığını yer.”⁵⁶

Bunun üzerine Mehdi gülmüş ve onu ödüllendirmiştir. Alışılmadık eylemler veya söylemler mizâhın oluşmasına zemin hazırlar. Ebû Dulâme yukarıdaki şiirinde Ali b. Süleyman'ın başına gelen olumsuz olayı iyi bir şeymiş gibi tasvir etmiştir. Böylece söylemek istenenin tersini söyleyerek acı bir mizâh hedeflemiş, över gibi yaparak onu yemek suretiyle ironik bir ton kullanmıştır. Bu şiir fukâhe'nin bir türü olan suhriye'ye (ironik bir şekilde alaya alma)⁵⁷ örnek olarak verilebilir.

Ebû Dulâme halifelerin yanı sıra emirleri, komutanları ve diğer saray eşrafını da mizâh yeteneği ile güldürmekte idi. Kaynaklarda anlatılan aşağıdaki olay, onun savaş gibi en ciddi olunması gereken bir durumda dahi nüktedanlığını kullanmaktan geri durmadığını, komutanını ve askerleri güldürmeyi başarabildiğini göstermektedir:

Bir gün halifelerden biri onu sarhoş olarak görünce savaşa göndereceğine yemin eder. O sırada Haricilerle savaşmaya giden Rav b. Hâtim el-Mühellebî'nin ordusuna onu da katar. İki ordu karşılaşınca Ebû Dulâme tecrübesizliğine aldırmandan büyük bir hevesle Ravh'a der ki: “Vallahi senin atın benim altımda senin silahın benim elimde olsa bugün düşmanın üzerinde tam da senin istediğin gibi bir etki bıraktım.” Komutan güler ve “Vallahi o zaman onları sana vereceğim” der. Atından iner, silahını çıkarır ve her ikisini ona teslim eder. Kendisi başka at ve silah ister. Ebû Dulâme böyle bir şeyle karşılaşınca ve hevesi kaybolunca durumu kurtarmak için ona şiir okur. Ravh “bırak şimdi bunları” der. O sırada Haricilerden bir adam meydana çıkarak mübareze yapmak ister. Ravh, Ebû Dulâme'den bu adamla dövüşmesi için ileri çıkmasını söyler. Ebû Dulâme ne kadar çekinse de Ravh dinlemez. Bunun üzerine “Ey emir! Bugün dünyamın son, ahiretimin ilk günü ve açım, emir ver de biraz yiyecek versinler bana” der. Kendisine iki ekmek ve tavuk verilir. Bunları alarak ordunun içinden çıkıp öne doğru ilerler. Teke tek dövüşeceği rakibi kendisini görünce ona doğru süratle gelir. Olayın devamını Ebû Dulâme şöyle anlatmaktadır: “Bana doğru hızla gelince sakın ol, dedim. Durdu. Ona dedim ki, seninle savaşmayan birini mi öldüreceksin? Hayır, dedi. Seninle aynı dinden birini mi öldüreceksin, dedim. Hayır, tamam defol git yanımdan, dedi. Beni dinlemeyene kadar bir yere gitmem deyince, tamam konuş, dedi. İkimiz ya da ailelerimiz arasında herhangi bir düşmanlık

⁵⁶ İbn Abdirabbih, *Ahmed b. Muhammed el-Endelûsî, el-İkdu'l-ferîd*, (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2013), 13: 141; el-İsfehânî, el-Eğânî, 19: 205.

⁵⁷ Suhriye (السخرية) ile istihzâ (الاستهزاء) arasındaki fark şu şekilde özetlenebilir: “Suhriye'de alaya alınan kişinin yaptığı bir eylem söz konusudur. Dolayısıyla alaya alma bu eyleme binaen gerçekleşir. Son dönem Arap edebiyatında ironinin karşılığı olarak kullanıldığı görülür. İstihza'da ise muhatab, alaya alınmasını gerektirecek bir fiilde bulunmamıştır.” bk. Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûku'l-lugaviyye*, 254; Mecdî Vehbe - Kâmil el-Muhendis, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-Arabiyye fi'l-luga ve'l-edeb*, 2.Baskı (Beyrut: Mektebetu Lubnân, 1984), 198.

veya gerginlik var mı, diye sordum. Vallahi yok, deyince ben de ona, vallahi ben de senin hakkında sadece olumlu şeyler düşünüyorum. Seni seviyorum, mezhebini benimsiyorum, dinini kabul ediyorum, senin kötülüğünü isteyen bende kötülüğünü istiyorum, dedim. Allah razı olsun, dedi, gidebilirsin. Yanımda yiyecek var, onu seninle yemek ve aramızdaki sevgi ve güven bağını sağlamlaştırmak istiyorum, deyince kabul etti. Bir araya geldik, bu sırada insanlar bize gülüyordu. Yemeğimizi yiyip vedalaşacağımız sırada ona dedim ki: “Sen mübareze için meydan okuyunca şu cahil adam (Ravh), bizim ordudan beni görevlendirdi. Eğer dövüşürsek hem beni yorarsın hem de kendin yorulursun. Eğer bugün canın mübareze yapmak istemiyorsa yapma. Tamam, yapmam dedi ve böylece ayrıldık. Ravh’a gelip dedim ki: “Ben kendi rakibimi hallettim. Başkalarına söyle onlar da kendi rakiplerini halletsin.” Bu sırada düşman ordusundan başka biri çıkıp meydan okuyunca Ravh yine benim onun karşısına çıkmamı istedi. Bunun üzerine aşağıdaki şiiri okuyunca güldü ve beni affetti:

إِلَى الْبِرَارِ فَتَخَزَى بِي بَنُو أَسَدٍ	إِنِّي أَعْوَدُ بِرُوحٍ أَنْ يُقَدِّمَنِي
مِمَّا يَفْرُقُ بَيْنَ الرُّوحِ وَالْجَسَدِ	إِنَّ الْبِرَارَ إِلَى الْأَعْدَاءِ أَعْلَمُهُ
وَمَا وَرِثْتُ اخْتِيَارَ الْمَوْتِ مِنْ أَحَدٍ	إِنَّ الْمَهْلَبَ حُبِّ الْمَوْتِ أَوْرَثَكُمْ
لَكِنَّهَا خُلِقَتْ فَرَدًّا فَلَمْ أَجِدْ	لَوْ أَنَّ لِي مُهَجَّةً أُخْرَى بَلَّغْتُ بِهَا

“Beni mübareze (düelloya) sürüp de benim yüzümden Ben-i Esed’in rezil olmasından Ravh’a sığmurum.

Şüphesiz düşmanla mübareze yapmanın, ruhla bedeni birbirinden ayıran şeylerden biri olduğunu biliyorum.

Hakikaten Mühelleb ‘ölümü sevmeyi’ size miras olarak bıraktı. Fakat ben ‘ölümü seçmeyi’ kimseden miras olarak almadım.

Eğer başka bir canım olsaydı seve seve bağışlardım. Fakat tek olarak yaratıldı, dolayısıyla feda edemem.”⁵⁸

Nakledildiğine göre Ebû Dulâme, Ebu’l-Abbâs’ın vefatı üzerine eşi Ümmü Seleme bint Ya’kûb’u taziye için ziyaret eder. Bu ziyaret esnasında Ebu’l-Abbâs’a mersiyeler okur ve beraber ağlaşırlar. Ümmü Seleme dayanamaz ve “Ey Ebû Dulâme benle senden başka kimse bu ölümden dolayı bu kadar etkilenmedi” der. Ebû Dulâme ise “Benle sen de eşit sayılmayız. Çünkü senin ondan çocuğun var benim ondan çocuğum yok!” deyince Ümmü Seleme kocasının vefatından beri ilk defa güler ve Ebû Dulâme’ye “Sen var ya şeytanla konuşsan onu dahi güldürürsün” der.”⁵⁹

3.4. Mizâhı Maddî Çıkar İçin Kullanması

Şiir çok eski dönemlerden itibaren her devirde şairler tarafından kazanç elde etme vasıtası olarak kullanılmıştır. Cahiliye döneminde Nâbiğa ez-Zubyânî, A’sâ; sadrul İslam ve Emeviler döneminde Hutay’e (59/678), Cerîr (110/728), Ferazdak (114/732), Ahtâl (92/710) bu şairlerden birkaçıdır. Abbasiler dönemi, şiirin geçim vasıtası olarak kullanılması bakımından zirve sayılır. Bunda şüphesiz en büyük etken halifelerin ve diğer emirlerin kendi çıkarları için şairleri bolca ödüllendirmeleridir. Selm b. el-Hâsir ve Mervân b. Ebî Hafsâ gibi şairlerin belli bir işleri olmadığı halde öldükten sonra geriye bıraktıkları yüklü mal varlıkları bunun bir

⁵⁸ İbnü’l-Mu‘tez, *Tabakâtu’ş-şu‘arâ*, 57; İsfehânî, *el-Eğânî*, 10: 194, 195; İbn-i Hallikân, *Vefeyâtu’l-a’yân*, 2: 323; Yâfi‘î, *Mir’âtu’l-cenân ve ‘ibratu’l-yekzân*, 1: 267,268.

⁵⁹ İsfehânî, *el-Eğânî*, 19: 203.

göstergesidir.⁶⁰ Ebû Dulâme, babasının köle olması, Emevîlerin mevaliye bakış açıları, badiyenin zorlukları vs. gibi nedenlerle çocukluğunu ve gençliğini fakirlik ve sıkıntı içerisinde geçirmiştir. Dolayısıyla saraya geldiğinde, eski yaşam standartlarına tekrar geri dönmek, içinde bulunduğu refah ortamını devam ettirmek ve gelecek hayatını teminat altına almak uğruna elinden gelen tüm çabayı göstermiştir. Bunun için de elindeki tek sermayesi olan edebi kişiliği ile nüktedanlığını birleştirerek maddi kazanç elde etmeye çalışmıştır. Ebû Dulâme sadece halifelerden değil şiiirleri ve soytarlığı ile diğer emirlerden, saray ricalinden ve özellikle Ummu Seleme, Hayzurân ve Rayta gibi halife eşleri-saray kadınlarından başışlar almıştır.

Şu hadise onun bir halifeden nasıl maddi bir fayda elde etmeye çalıştığının güzel bir örneğidir: Bir gün okuduğu bir kasideden sonra Ebu'l-Abbâs es-Seffâh ona neye ihtiyacı olduğunu sorar. Ebû Dulâme, "Avlanabileceğim bir köpek" diye cevap verir. Seffâh, "Tamam, verin" der. Ebû Dulâme, "Bir de bu köpekle birlikte üzerine binip ava gidebileceğim bir binek" der. Seffâh, "Onu da verin" der. Ebû Dulâme, "Bineğe binip köpekle avlanacak bir köle de istiyorum" der. Seffâh kabul eder. Ebû Dulâme, "Eee bu avı bizim için hazırlayıp pişirecek bir de cariye lazım" der. Seffâh buna da tamam der. Ebû Dulâme, "Ey müminlerin emiri! Bu ailenin kalacağı bir de ev lazım değil mi?" diyerek Seffâh'ı bunu da vermeye ikna eder. Akabinde de "Peki bunların bir arazisi olmazsa nasıl yaşayacaklar, hayatlarını nasıl idame edecekler" der. Seffâh'a mantıklı gelir, "Tamam sana yüz cerîb⁶¹ "âmire" (sürülebilir verimli arazi), yüz cerîb de "ğâmire" arazi veriyorum" der. Ebû Dulâme, "Ğâmire ne demek" diye sorar. Seffâh, "Üzerinde bitki yetişmeyen boş arazi, der. Ebû Dulâme, "İsterseniz ben size Ben-i Esed çölünden beş yüz bin ğâmire vereyim" der. Seffâh güler ve "Tamam o da âmire olsun, başka istediğin bir şey var mı?" diye sorar. Ebû Dulâme, "Bir de elinizi verin izninizle öpeyim" der. Seffâh, "İşte onu veremem" deyince Ebû Dulâme, "Vallahi, aileme vermeyip de yokluğunu en az hissedeceğimiz şey bu olacak" diye cevap verir.⁶²

Câhız'a göre Ebû Dulâme burada zekâsını kullanarak isteklerini basitten zora doğru sıralamış ve her birini diğeriyle zorunlu ilişkilendirmiştir. Dolayısıyla tüm isteklerini bir seferde söyleseydi belki de reddedilecekti.⁶³ Bu örneğin dışında Ebû Dulâme'nin diğeri devlet adamlarının yanı sıra cimriliği ile meşhur halife Mansûr'u dahi nükteleri ile güldürerek kendisine ihsanda bulundurmaya başarabildiğine dair birçok rivayet mevcuttur.⁶⁴

3.5. Dini Konuları Hafife Alması

Ebû Dulâme itikadi açıdan oldukça zayıf biridir. Hatta mescide devam etmediği, içki meclislerinden kopmadığı için arada bir hapse atıldığı olmuştur.⁶⁵ İlk Abbasi döneminde zındıklıkla mücadelenin önemli bir siyasi politika halini aldığı bilinmektedir. Ebû Dulâme hafif meşrep ve dini konularda rahat davranabilen bir yapıya sahip olduğundan dolayı kendi dönemindeki birçok şair gibi zındıklıkla itham edilmesine karşın halifelerden ciddi bir zarar görmemiş aksine ilginç bir şekilde ödüllendirilmiştir. Oysa örneğin Emevîler devrinde itibar görmeyen İran asıllı meşhur şair Beşşar b. Burd (167/783-84), Abbâsiler devrinde ilk zamanlar

⁶⁰ İsfehânî, *el-Eğânî*, 19: 201; Zeydan, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye*, 2: 53.

⁶¹ Farklı dönemlerde miktarı değişse de ortalama 1 cerîb, 1366 m² dir.

⁶² Bazı rivayetlerde olay Mansûr veya Mehdi ile aralarında geçmektedir. Farklı rivayetler için bkz. İbn-i Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ*, 2: 776; İsfehânî, *el-Eğânî*, 19: 189; İbn-i Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2: 321; Husrî, *Cem'u'l-cevâh'ir fi'l-mulehi ve'n-nevâdir*, 111.

⁶³ İsfehânî, *el-Eğânî*, 19: 189. Eğânî'de geçen Câhız'ın bu yorumuna, kendi kitabı olan ve aynı olayı anlattığı *Kitâbu'l-hayâvân*'da rastlayamadık. Câhız, ebû Osmân Amr b. Bahr, *Kitâbu'l-hayâvân*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, 2. Baskı (Mısır: Mektebetü'l-Câhız, 1965), 2: 170,171.

⁶⁴ Husrî, *Cem'u'l-cevâh'ir fi'l-mulehi ve'n-nevâdir*, 102.

⁶⁵ İsfehânî, *el-Eğânî*, 10: 196.

Mehdî'nin gözde şairlerinden iken sonra hicivlerinden ve dini konulardaki vurdumduymazlığından dolayı zındıklıkla itham edilmiş ve öldürülmüştür.⁶⁶

Şairin bozuk itikadi yönü şiirlerinde kendisini gösterir. Dini konuları hafife almış, namaz, oruç gibi dinin rükünleri hakkında bile nüktedan üslubundan vazgeçmemiştir. Onun zevke ve eğlenceye olan meylinde dolayı namazları ihmal ettiğini, işi olmadıkça saraydan ve halifelerin meclisinden kaçmaya çalıştığını gören Mansûr kızarak, yanından ayrılmamasını, öğle ve ikindi namazlarını mescitte cemaatle kılmasını emretmiştir. Aksi halde cezalandıracağını söylemiştir. Bir süre bu emre uymak zorunda kalsa da bu durum Ebû Dulâme'ye hayli ağır geldiği için aşağıdaki beyitleri yazmıştır:

بِمَسْجِدِهِ وَالْقَصْرِ وَمَا لِي وَلِلْقَصْرِ	أَلَمْ تَعْلَمُوا أَنَّ الْخَلِيفَةَ لَرَبِّي
أُعْلَلُ فِيهِ بِالسَّمَاعِ وَالْخَمْرِ	فَقَدْ صَدَّقَنِي مِنْ مَسْجِدٍ أَسْتَلِدُّهُ
فَوَيْلِي مِنَ الْأُولَى وَعَوَّلِي مِنَ الْعَصْرِ	وَكَلَّفَنِي الْأُولَى جَمِيعًا وَعَصَرَهَا
فَمَا لِي فِي الْأُولَى وَلَا الْعَصْرِ مِنْ أَجْرِ	أَصْلَيْهِمَا بِالْكُرْهِ فِي غَيْرِ مَسْجِدِي
يَحْطُّ بِهَا عَيِّي الْمُنَاقِيلَ مِنْ وَرِي	يُكَلِّفَنِي مِنْ بَعْدِ مَا شَبَّتُ تَوْبَةً
وَلَا الْبِرُّ وَالْإِحْسَانُ وَالْحَيْرُ مِنْ أَمْرِي	وَوَاللَّهِ مَا لِي نِيَّةٌ فِي صَلَاتِهِ
لَوْ أَنَّ دُنُوبَ الْعَالَمِينَ عَلَى ظَهْرِي	وَمَا ضَرَّهُ وَاللَّهُ يُصْلِحُ أَمْرَهُ

"Bilmez misiniz halife beni kendi mescidine ve saraya bağımlı olmaya zorladı, sarayla ne işim olur benim.

Beni zeok aldığım, şarkı-sohbet dinlemekle ve içki ile oyalandığım mescitten alıkoydu.

Beni hem öğle hem ikindi namazına zorladı, öğleden dolayı vah bana, ikindiden dolayı ah bana.

Her ikisini de gönülsüzce mescidim dışında kılıyorum. Ne öğle ne ikindi namazından bana bir sevap yok.

Saçlarım ağardıktan sonra (halife) beni, günahlarımın ağır yükünü boşaltacak bir tövbeyle zorluyor.

Vallahi onun bana dayattığı namaza niyetli değilim; iyilik, ihsan, hayır benim işim değil.

-Allah işlerini rast getirsin- cümle âlemin günahları benim sırtımda olsa ona ne zararı var?"⁶⁷

Şair bu şiiri sayesinde de Mansûr'u güldürüp kendisini affettirmeyi ve mescide devam zorunluluğundan muaf tutulmayı başarmıştır.⁶⁸

SONUÇ

Ebû Dulâme doğumundan gençliğine kadar Emevîler döneminde mütevazı bir hayat sürmüş, Emevîlerin yıkılıp Abbâsîlerin ortaya çıkmasına şahit olmuş, Abbâsîler döneminin başlaması ile birlikte ilk üç halifenin (Seffâh, Mansûr ve Mehdî) beğenisini kazanmış ve sarayda kendisine önemli bir yer bularak Arap edebiyatında meşhur olmayı başarmıştır. Ebû Dulâme, özelde Abbâsî dönemi genelde Arap edebiyatının en önemli mizâh şairleri arasında yer almaktadır. Medih, hiciv, mersiye türünde söylediği şiirlerinin çoğu mizâh/nükte ve alaycı üslup içermektedir. Babası siyahi bir azadlı köle olan Ebû Dulâme, birinci Abbâsî halifesi Seffâh tarafından şiirdeki yeteneği, nüktedan ve sevecen kişiliği keşfedilerek saraya alınmıştır. Şair burada şiirleri, nükteleri, hoş sohbeti, hazır cevaplılığı, ve neşeli halleriyle devlet ricalini

⁶⁶ İbn-i Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ*, 2: 760.

⁶⁷ İbnü'l-Mu'tez, *Tabakâtu's-şu'arâ*, 61; İsfahânî, *el-Eğânî*, 10: 197; Husrî, *Cem'u'l-cevâhir fi'l-mulehi ve'n-nevâdir*, 112.

⁶⁸ İbn-i Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 2: 322.

eğlendirmeyi başarmıştır. Abbâsilerin kuruluşundan itibaren ilk üç halife döneminde Ebû Dulâme'nin rolü her ne kadar nükteleri ile halifeleri ve devlet ricalini eğlendirmek, medihleri ile halifeleri motive etmek ve pozitif enerji vermek olsa da bir şekilde devlet organizasyonu içerisinde kendisine yer bulmuştur.

Ebû Dulâme'nin şiirlerinde annesi, eşi ve çocuklarından başka hiçbir yakınından bahsedilmemektedir. Buna göre muhtaç olduğunda kendisini barındıracak, koruyacak, aç olduğunda doyuracak akrabalarından yoksundur. Bundan dolayı şair, şiir yeteneğini kullanarak kendi ayakları üzerinde durmaya çalışmış, maddi çıkar sağlama amacıyla birçok şiir söylemiştir. Bunun yanında Arap olmaması ve kölelikten geliyor olmasından dolayı toplum içerisinde dışlanma, ötekileştirilme ve hor görülme korkusu, dolayısıyla insanları eğlendirerek kendisi hakkındaki olumsuz düşünceleri bertaraf etme ve sevimli görünme arzusu, onu mizâhi tarzda şiir söylemeye iten temel psikolojik etmenlerden birkaçı olarak görülebilir.

Mizâhi anlatımın daha etkili olması için kusurlar, hatalar ve eksiklikler abartılarak ön plana çıkartılır. Ebû Dulâme'nin şiirlerine bakıldığında tasvirlerinde abartıya çok fazla yer verdiği görülmektedir. Aynı şekilde mizâhi anlatımın özellikleri arasında yer alan günlük konuşmaya ait unsurlara yer verme, olayların gülünç ve çelişkili yönlerini yansıtmaya çalışma ve karşılaştırmalardan bolca yararlanma, şairin şiirlerinde de göze çarpmaktadır. Tasvir yeteneği güçlüdür. Şiirlerinde, kendi dönemindeki her tabakadan insanın anlayabileceği, nesre yakın bir üslup benimsemiştir. Şair kendisini ve ailesini alaya almaktan çekinmemiştir. En uzun şiiri, katırını alaya aldığı kasidesidir. Bu kaside, edebi değeri sayesinde "Ebû Dulâme'nin katırını" diye Arap edebiyatında darbı mesel olmayı başarmıştır. Şair zevk ve eğlenceye olan düşkünlüğünden dolayı dini konularda zayıf karakterlidir. Ebû Dulâme, Abbâsî döneminin ilk şairlerinden olması hasebiyle bu dönemdeki şiirin şekillenmesinde ve gelişmesinde önemli pay sahibidir. Bu nedenle gerek Abbâsî dönemi edebiyatı ve gerekse Arap edebiyatında mizâhi unsuru incelenirken göz ardı edilmemesi gereken ediplerin başında gelmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdulhamîd, Şâkir. *el-Fukâhe ve'd-dihk, Ru'ye cedide*. Kuveyt: Metâbi'u's-siyâse, 2003.
- Ali Hasan, Rüşdî. *Dîvânü Ebî Dulâme el-Esedî*. Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1985.
- Âmidî, Ebu'l-Kâsım el-Hasan b. Bişr. *el-Mu'telif ve'l-muhtelif*. Nşr. F. Krenkow. 1. Baskı. Beyrut: Dâru'l-cîl, 1991.
- Asma'î, Ebû Sa'îd Abdulmelik. *el-Asma'ıyyât*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Abdusselâm Hârûn, Kahire: Dâru'l-me'ârif, ts.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Hatîb. *Târîhu Medineti's-selâm*. Thk. Beşşâr Avvâd Maruf. 1. Baskı. Beyrut: Daru'l-ğarbi'l-İslâmî, 2001.
- Buhari, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Edebu'l-müfred*. Thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. Kahire: Matbaatu's-selefiyye, 1375.
- Câhız, ebû Osmân Amr b. Bahr. *el-Buhâlâ*. Thk. Tâhâ el-Hâcirî. 5. Baskı. Kahire: Dâru'l-meârif, t.s.
- Câhız, ebû Osmân Amr b. Bahr. *Kitâbu'l-hayâvân*. Thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 2. Baskı. Mısır: Mektebetu'l-Câhız, 1965.
- Câhız, ebû Osmân Amr b. Bahr. *Resâilu'l-Câhız*. Thk. Abdusselâm Hârûn. Kahire: Dâru'l-cîl li'tubâ'a, ts.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh*. Thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1979.

Cihâd Abdulkâdir Kuveydir. *Şi'ru'l-fukâhe fi'l-'asri'l-Abbâsî*. Yüksek Lisans Tezi, Humus Ba'as Üniversitesi, 2009.

Demirayak, Kenan. *Abbâsi Edebiyatı Tarihi*. Erzurum: Bakanlar Matbaacılık, 1998.

Demîrî, Kemâluddîn Muhammed b. Mûsâ. *Hayâtu'l-hayâvânî'l-kubrâ*. Thk. İbrâhîm Sâlih. Dimaşk: Dâru'l-beşâir, 2005.

Doğan, Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2008.

Doğan, Yusuf. "Hz. Peygamber ve Mizah". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (Aralık 2004): 191-203.

Dumûr, Abdullah Halîl. *es-Suhriyye ve'l-fukâhe fi'n-nesri'l-Abbâsî hattâ nihâyeti'l-karnî'r-râbi' el-hicrî*. Doktora Tezi, Ürdün Mutah Üniversitesi, 2005.

Ebû Hilâl el-Askerî. *el-Furûku'l-lugaviyye*. Thk. Muhammed İbrahim Selim, Kahire: Dâru'l-ilm ve's-sekâfe, ts.

Ferâhidî, Halil b. Ahmed. *Kitâbu'l-ayn*. Thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhîm Sâmerî. B.y: Dâr ve mektebetu'l-hilâl, ts.

Furat, Ahmet Suphi. *Arap Edebiyatı Tarihi (Başlangıçtan XVI. Asra Kadar)*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1996.

Goldziher, Ignace. *Klasik Arap Literatürü*. Trc. Rahmi Er - Azmi Yüksel. Ankara: Vadi Yayınları, 2012.

Husrî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali el-Kayravânî. *Cem'u'l-cevâhir fi'l-mulehi ve'n-nevâdir*. Nşr. Ali Muhammed el-Behâvî. 2. Baskı. Beyrut: Dâru'l-cîl, ts.

İbn Abdîrabbih, Ahmed b. Muhammed el-Endelûsî. *el-İkdu'l-ferîd*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2013.

İbn Sîde, Ebu'l-Hasen Ali. *el-Muhassas*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, ts.

İbn-i Fâris, Hüseyin Ahmed. *Mekâyisu'l-luga*. Beyrut: Dâru'l-cîl, ts.

İbn-i Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsuddin Ahmed. *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zemân*. Thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru sadır, ts.

İbn-i Kuteybe ed-Dîneverî. *Uyûnu'l-ahbâr*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-Arabî, ts.

İbn-i Kuteybe ed-Dîneverî. *eş-Şi'r ve's-şua'râ*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Dâru'l-meârif, ts.

İbn-i Manzûr. *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Dâru sadır, ts.

İbnu'l-Esîr. *el-Kâmil fi't-târîh*. 1. Baskı. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1987.

İbnu'l-Mu'tez, Ebu'l-'Abbâs Abdullah b. Muhammed. *Tabakâtu's-şu'arâ*. Thk. Abdusettâr Ahmed Ferrâc. 3. Baskı. Kahire: Dâru'l-meârif, ts.

İsfehânî, Ebu'l-Ferec Ali b. el-Huseyn. *el-Eğânî*. Thk. İhsan Abbâs. 3. Baskı. Beyrut: Dâru sâdır, 2008.

Kabaklı, Ahmet. *Türk Edebiyatı*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2008.

Kâtib Çelebî. *Keşfu'z-zunûn 'an esâmî'l-kutubi ve'l-funûn*. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsî'l-Arabî, ts.

Kılıçlı, Mustafa. *Ebû Dulâme ve Nüktedan Kişiliği Üzerine*. Erzurum: y.y., 1992.

Muhammed b. Şeneb. *Abû Dolâma, Poete bouffon de la Cour des premiers Califes abbasides*. Cezayir: Universite D'alger, 1922.

Nuveyrî, Şihabuddîn Ahmed b. Abdulvehhâb. *Nihâyetu'l-ereb fi funûni'l-edeb*. Thk. Yahya eş-Şâmî. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2004.

Se'âlibî, Ebû Mansûr Abdulmelik b. Muhammed b. İsmail. *Simâru'l-kulûb fi'l-mudâfi ve'l-mensûb*. Thk. İbrahim Salih. 1.baskı. Dimaşk: Dâru'l-beşâir, 1994.

Şerişî, Ebu'l-Abbâs Ahmed. *Şerhu Makâmâtî'l-Harîrî*. Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. Beyrut: el-Mektebetu'l-asriyye, 1992.

Vehbe, Mecdî - Muhendis, Kâmil. *Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-Arabiyye fi'l-luga ve'l-edeb*. 2.Baskı. Beyrut: Mektebetu Lubnân, 1984.

Yâfi'î, Ebu Muhammed Abdullah. *Mir'âtu'l-cenân ve 'ibratu'l-yekzân*. 1. Baskı. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1997.

Ya'kûb, İmîl Bedî'. *Dîvânu Ebî Dulâme*. Beyrût: Dâru'l-cîl, 1994.

Yâkût el-Hamevî. *Mu'cemu'l-udebâ*. Thk. İhsan Abbâs. Lübnan: Dâru'l-ğarb el-İslâmî, 1993.

Yardımcı, İsmail. "Mizâh Kavramı ve Sanattaki Yeri". *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/2 (2010): 1-41.

Zemaşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *Esâsu'l-belâğâ*. Thk. Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Sûd, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1998.

Zeydân, Corci. *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 2011.

Ziriklî, Hayruddin. *el-A'lâm*. 15. Baskı. Beyrut: Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, 2002.